

Gagyfi József

Vidéki villanyhasználat. Egy *villanyos* esete

Lenin sokat idézett jelszava: a kommunizmus egyenlő szovjethatalom, plusz az egész ország villamosítása – mögötti igazi szándék és az okozott változások csak akkor érthetőek meg, ha a valóban hatalmas politikai-gazdasági erőfeszítést, ami a villamosság kiterjesztése, „az ország villamosítása” a társadalmi használat felől is szemügyre vesszük. Erre tesztek kísérletet ebben az írásban.

Természetesen fontos ismerni a villamosság elterjedését kezdeményező, megszervező politikai döntéseket, nem kevésbé az effektív elterjedés technikai részleteit: milyen tervezés nyomán, milyen tudományos alapokra épülve, milyen szakismeretet kialakítva, felhasználva jut el, milyen ütemben válik használhatóvá a villanyáram a társadalom falusi tagjai számára. De azt is érdemes vizsgálni, hogy mikor lehet azt mondani, hogy túl a propagandisztikus megközelítéseken, mikor lesz társadalmi szükségletté már a vidéki otthonokban, gazdaságokban is a villanyáram, vagyis az ezzel működtetett, időközben elterjedő eszközök használata, mikor terveznek, építkeznek, élnek már úgy a falusiak, hogy megszokott vagy éppen nélkülözhetetlen számukra a villanyáram.

A generációs-szociális, mentális-kulturális különbségek a 20. századi hatvanas-hetvenes évek romániai, székelyföldi falvaiban nyilvánvalóak, az áram bevezetése, a fogyasztás rendszeres fizetése nélkülözhetőként, tehertételként is megjelenhet. Nem lehet eltekinteni attól, hogy a villamosítás falusi környezetben közvetlenül a kollektivizálás befejezése utáni, újabb, államilag vezényelt tevékenység. A villamosított település, a villamosított otthon fizikailag is, szimbolikusan is rákapcsolódik egy állami szervezetre. Az, amikor annyi áldozat meghozatala, a működésbe való sikeres bekapcsolódás után azt tapasztalják, hogy számukra átláthatatlan maga a működtetés, és előre nem látható módon, mintegy önkényesen változtatják a nyilvántartási, számlázási módszereket, hogy egyszer csak „elveszik az áramot”, majd „megadják az áramot” (ki, miért, mennyi időre, miért éppen tőlünk?), nem beszélve a napi „megszokott” áramkorlátozásokról – egy láthatatlan, de nyilvánvaló hatalomnak való kiszolgáltatottság egyszerre reális és szimbolikus megnyilvánulásai. A hatvanas-hetvenes, és különösen a nyolcvanas évek Romániájában, a villamosítás nyomán az államtól való függés, az állami ellenőrzés, felügyelet újabb szférája alakul ki a lokalitásokban, a családok, egyének fölött. Létrejön egy új, eddig nem létező technikai szerkezet, amelynek működtetését egy intézményi háttér valósítja meg. Ebben az intézményi szerkezetben új társadalmi szereplők jelennek meg (például a *villanyos*), és a szerkezet működésének eredményeképpen pedig megjelenik egy új napi tevékenységrend és új időbeosztás is, amit szocialista életmódnak is nevezhetünk. Létrejön a villamosított ország, vagyis a villamosított települések, otthonok összegződése: létrejön egy visszafordíthatatlan történelmi folyamatban egy modern, a falvakat is integráló technikai-társadalmi környezet.

Ebbe a folyamatba enged bepillantást mindaz, amit egy jobbágyfalvi beszélgetőtársam, nyomán indulva vázolni tudok. Sztrátya Domokos villanydíj-beszédővel négy éven keresztül hetente-kéthetente rögzített beszélgetéseket folytattam. A „villanyos” 1931. február 12-én született a Nyárád-menti Jobbágyfalván (Maros megye), a négy elemi után öt gimnáziumi osztályt végzett el a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc katolikus gimnáziumban, majd családja birtokán gazdálkodott. 1962. január 15-én írta alá a helyi kollektívbe való belépési nyilatkozatot, 1962–1966 között hol „gyalogmunkás” kollektivista, hol könyvelő, majd áruszakértő a nyárádszentmártoni Láng Kollektív Gazdaságban, 1966–1969 között pénztáros a Csikfalva községi Fogyasztási Szövetkezetben. 1969 júniusa és 1993 márciusa között, nyugdíjazásáig a Megyei Villamossági Vállalat alkalmazottja, egy falusi körzet villanydíj-beszédője, azaz ahogy őt ismerték: a körzet *villanyosa*. 1989 után a visszakapott 2,41 hektáros földbirtokát is művelte. 2018. március 19-én hunyt el 87 éves korában.

Kié az áram? Erkölcsi viszonyok

A vidéki települések legnagyobb részének villamosítása Romániában a harvas-hetvenes években történt. Sztrátya Domokos körzetében Deményháza volt az utolsó település, amely 1971-ben állt be a villamosított falvak sorába. Persze ez nem azt jelentette, hogy minden település minden házában villannyal világítottak, Sztrátya Domokos, a *villanyos* 1976-ig, amíg új házát felépítette, petróleumlámpával világított.

A társadalom-állam viszony leginkább látható, megragadható részéről, a mérési, számlázási rendszerről így beszél Sztrátya Domokos: „*[Maga hogy tapasztalta, az amit pausálban¹ mértek, az több vagy kevesebb volt, mint a reális?] Hát az biztos, hogy soha nem talált. Mert a központban volt örökké egy óra a transzformátornál, contor general,² mutatta, hogy mennyi ment bé a faluba. Mondjuk, ha volt kétszáz fogyasztó egy faluban, akkor elmentem száz fogyasztóhoz, s akkor utána el kellett menni a transzformátorhoz, s le kellett írni a központi órának az állását, s a másik felit azután beinkasszálni, mert idő közben, három nap, az öt napi munka volt, mert 40 fogyasztó elszámolása volt egy napi munkanormának megállapítva, s ha én azt betartottam, akkor a kétszáz öt napra ment, s az első, akit elszámoltam, az belefogyasztott közben abba, amit az utolsó, s az utolsó megint, úgyhogy azért ki volt jól kalkulálva, szerintem. Eleinte ők (ti. a központi kiküldöttek – GJ) csinálták a helyszínen a mérleget. Mert amikor elvégeztük, összegeltük, mikor a pénzt adtam le, a faluban hány kilowatt fogyott el összesen, mennyi ment harminc banival, mennyi volt ötven banival, mert csak ez a két ár volt. A világításra, ahol a kétszobás lakásra szobánként huszonöt kilowatt volt ötven banival, két szoba ötven kilowatt, s azon felül kedvezményesen harminc banival, hogy fogyassanak minél többet, mert volt villanyáram elég, ha valaki az ötven kilowattot fejjül fogyasztott, akártmennyit, az csak harminc banival volt, konyha, kamra, előszoba, istálló... Aztán meg volt örökké, hogy összesen hány kilowatt került meg, havi elszámolás, falvanként, hány kilowatt ment ki a faluba, s akkor nálam*

¹ Általányban, havi átlagot számolva. Ez volt a villanyfogyasztás első időszakában, a villanyórák felszerelése előtt a fizetés módja.

² Általános számláló.

megkerült, mikor összesítettem, hogy mennyit kaptam én meg, s akkor azzal a transzformátor órával egy időben leolvastam a sector socialistot,³ kollektív, kultúrház, iskola, üzletek, templom, intézmények, s akkor csináltak mérleget, ennyi ment bé, ennyit fizettek ki, s differencia, volt olyan, hogy 25-30% is volt a differencia, mert lopták is az áramot, lopták. Ha 5-6 % volt, akkor az technikai veszteség, műszerhiba, vagy veszteség volt a vezetékben is, mert nem ez a burkolt vezeték volt, hanem az a kezdetleges. Ha tízen alul volt, meg voltak elégedve, de húszon fejjel is volt sokszor. Jobbágyfalván is volt, 24%, s a főnök azt mondta nekem: Domi bácsi, ha maga lopja az áramot, mondja meg, nem keresünk semmit, nincsen semmi baj érte. Mert általában a villanyosok szokták, haha!”

Mindebből kiderülnek a számlázási rendszernek, vagyis a lakossági villanyfogyasztás utáni pénzbevételnek a mechanizmusai. Az árak megállapítása, az ezzel kapcsolatos törvénykezés, szabályozás a szocialista állam monopóliuma. A társadalom, mivel nincs választási lehetősége: alárendelődik, alkalmazkodik, kibúvókat keres. Mindazoknak a falusiaknak, akiknek semmiféle előzetes ismeretük nem volt az áram tulajdonságairól, a szakemberek a beszereléskor a lelkükre kötötték hogy nehogyan hozzájáruljanak a vezetékekhez, mert „előzőleg kell meggondolni, az áram életveszélyes, amikor hozzáért a vezetékhez, az már késő, utána nem lehet gondolkozni, hanem sirathatják s vihetik a temetőbe”. Ez volt egyébként Sztrátya Domokos munkába állásakor is az első lecke, ez jutott mindig eszébe, amikor egy-egy falu transzformátorblokkjának az ajtaját kellett kinyitnia, hogy az órát leolvassa, és a villanszerelő kollegák tanácsa szerint ráállt egy nejlonra (általában az esőköpenyére), hogy ha zárlatos a transzformátor, és megüti az áram, akkor életben maradjon. Szerencséje volt, mert a huszonhárom év alatt nem volt balesete. A falusiak számára azonban nagy volt a kísértés: ugyanis megjelent a villanyos a lakásukban, megnézte az órát, de megnézhetette, ellenőrizhette a vezetéket is, meg azt, hogy milyen gépeket vettek, használnak. A pausálfogyasztás esetében minden fogyasztónál megvolt a bejelentett gépek listája, hiszen ennek függvényében kellett kiszámítani a fizetendő árammennyiséget. A villanyos mindenkinek számlát adott, amikor fizetett – és a számla hátlapjára rá volt nyomtatva, hogy a következő fizetés 3 hónap múlva történik. Vagyis a falusiak tudták, mikor számíthatnak legközelebb a villamosági vállalat velük kapcsolatba levő alkalmazottjának újabb, az otthonukban történő látogatására, és addig azt tehették, amit jónak láttak. Vagyis annyit használhatták az eszközöket, amennyit akarták, és újabb eszközöket vásárolhattak és használhattak bejelentés nélkül.

Tulajdonképpen úgy is fölfogható az áramfogyasztáshoz és az ellenérték kifizetéséhez való viszony mint az állam minden más megnyilvánulásához való, az állami vagyon mindenfajta kezelését szabályozó, a lokális közösségekben érvényes, kulturálisan alapozott morális viszony. Társadalom és szocialista állam állt szemben ez alkalommal, ebben a viszonyrendszerben is. Nyilvánvaló volt, ki a tulajdonos, ki hozza a törvényeket, ki rendelkezik a jogokkal, ki tud büntetni, ki az erősebb, de ugyanakkor erkölcsi alapon meg lehetett kérdőjelezni az erősebb jogait és igazát. Annál is inkább, mert ezekben a zártabb közösségekben nem voltak titkok, tudták egymásról, hogy ki az, aki valamilyen formában próbálkozik, lopja az áramot, és adott esetben meg is indokolja, hogy miért teszi ezt, miért van neki ebben igaza. Közismert volt mind-ebben a villamosművek alkalmazottainak szerepe, erre utal az, amit a főnöke mondott Sztrátya Domokosnak, amikor Jobbágyfalván 24 százalékos hiányt találtak: „Domi bácsi, ha maga lopja az áramot, mondja meg, nem keresünk semmit, nincsen semmi baj érte. Mert általában a

³ Szocialista szektor – vidéken az állam által működtetett adminisztratív, gazdasági, kulturális intézmények.

villanyosok szokták.” A vállalat vezetői között közismert volt ez a magatartás, az ezzel kapcsolatos viselkedés. Amikor Sztrátya Domokost alkalmazták, akkor saját fülével hallhatta, miért nem kell neki mint villanyosnak a villanszereléshez értenie: „Amikor vettek volna fel, bé kellett menni Vásárhelyre vizsgázni, s vártam az igazgatót, de egyáltalán nem ismertem, a folyósón várjam meg, mert kell jöjjön, nekiálltam az ablaknak, nagykabátban, hát március volt amikor legelőbb jelentkeztem, s néztem kifelé. Hát a hátam megett egyszer jó, s én nem ismertem hogy az az igazgató, hát Kerekes János, szőke hajú, nem magas ember, s Szeredában volt egy Orbán József, akinek volt a malma, s az is villanszerelő lett, s az mondta, a hátam mögött hangosan beszélgettek, hogy mérnök úr, hát olyant kellene felvegyünk, hogy a villanszereléshez értsen, hát az ne legyen kenyér nélkül, erre a posztra! S nem, azt mondta az igazgató, olyant kell felvegyünk, akinek fogalma se legyen a vezetéshez, mert az nekifog feketézni, szerelni, dolgozni, s az elszámolást elhanyagolja! Nekünk olyan kell, aki elszámol, csak pénzzel dolgozik, ne tudjon feketézni s meskurálni. A fülem hallatára, a hátam megett beszélgettek!”

Sztrátya Domokos, a kezdő villanyos első tapasztalatai közé tartozott, hogy az emberek, megtagadva a lokális közösségben kötelező szolidaritást, egymásra árulkodhatnak. Választania kellett, és ezeket a helyzeteket neki mint a vállalat lojális alkalmazottjának, de ugyanakkor mint a fogyasztókkal való emberi viszony alakítójának kellett kezelnie: „Nekünk ki volt adva, hogy figyeljünk meg s ellenőrizzük, mert aszerint fizetik, ahogy be van jelentve. De hát ki nézte azt. Hát persze hogy nagyon sokan feketéztek, eresztették a dolgokat, s még árulkodtak is egymásra a népek. Még volt úgy, hogy megfenyegetett Magyaróson egy bácsi, hogy maga tudja, hogy Kovács Jóska bácsi hogy lopja az áramot? Hát tudja a fene, én nem láttam, mondom, nincsen ott semmi, nem láttam semmit. Az első ház ki van üresítve, s két rezsó oda be van téve, s este felteszik reggelig megfő a nagy fazék krumpli a disznóknak. Mondom, én nem láttam, s én nincs amiért bemenjek az első szobába... Azok kisebbfajta, hatszáz wattos rezsók voltak, azután kezdődött ez a dupla karikás, s aztán használták, s aztán azt be kellett jelenteni. Aztán nem jelentették be, mert félték, hogy sokat fogyaszt. [...] S azt mondta, hogy maga nyissa ki a szemit, ha ott jár, mert én tudom, hogy hol kell kopogtatni, s kinyitom én magának a szemit. De olyan rámenősen! Hát nekünk volt büntetési jegyzőkönyv a táskában, hogy ha kapunk olyant, az a büntetésnek a húsz százaléka prémiumként a miénk lett volna. Szép összeg, de amikor kiszámítottuk, kevés lett volna belőle, a büntetés 250 lej volt, s akkor visszamenőleg 3 évre megrótták pausálra azokat a műszereket, amit kapott az ember adott esetben, azt is ki kellett fizetni, az nem büntetés volt, s akkor ha 24 órán belül kifizeti, az csak a fele, s akkor mi jutott volna... volt nekem 4-5 ilyen jegyzőkönyv, három példányú, indigo benne, s a végén elvástak, addig hordoztam, soha nem csináltam egyet se. Azt mondtam, kérem, én nem láttam, mert az a bácsi, aki arra adja magát, hogy lopjon, az figyel, s mindent elrejt, s nekem nincs jogom házkutatásra. [Maguk kiképezték?] Az csak magyarázat volt, s aztán aláírtuk a munkaszerződést, hogy mi a feladatunk. Adtak egy delegációt, amit lepecsételtünk, s aztán a jegyet, ezt azt, el kellett számolni. S akkor én mondtam annak a bácsinak, ha maga tudja, hogy van a másiknál, akkor megbüntessük, elő is vettem a jegyzőkönyvet, s né itt az indigo, akkor aláíratjuk itt a bácsival, s itt én, s kell két tanu, s az egyik maga lesz, öltözzön, s vegye a kalapját, közben kapunk még valakit útközben. Ő már nem jó! Dehogynem jó! S akkor kezdünk veszekedni, akkor elvitetem milíciával, hát maga tudja, hogy lopják az áramot, s nem akar jönni, hogy segítsen. S akkor kezdett kérlelni, hogy hagyjam békít, csinálnak akármit. S akkor mondtam: hát maga mit gondol, hogy én kutya vagyok, hogy fussak neki s harapjam meg akkor is, ha nincs miért, ha nem láttam miért? S akkor vette elő a

borát, hogy kínálja meg, köszönöm szépen, nem kérek belőle! Aztán azután olyan jó barátok lettünk, többet nem árulkodott.”

Szép kis kerek helyzetrajz ez, jól körvonazott szereplőkkel; egy kulturális viselkedés leírása sűrű jelentésekkel. Sztrátya Domokosnak a legnagyobb gondja minden ilyen helyzetben a saját identitása („hát kutya vagyok én?”). Amikor ember kell legyen, emberként kell viselkednie, vagyis a közösségével kell szolidaritásban és harmóniában élnie. Meglennének a feltételek arra, hogy kutassa, leleplezze, megbüntesse azokat, akik áramot lopnak, azaz konfliktusokat gerjessen, kiszolgáltatottságot éreztesen, az állam érdekeinek védőjeként lépjen fel. A kérdésre (*Magukat kiképezték?*) a válasz: *„Az csak magyarázat volt, s aztán aláírtuk a munkaszerződést, hogy mi a feladatunk.”* Valójában első pillanattól nyilvánvaló volt, hogy egy *villanyos*, aki a saját kultúrájában *villanydíjat szedő ember*; állami alkalmazott ugyan, aki az államtól megbízást, alkalmazható eszközöket, „delegációt” kap, de nincs képezve, kondicionálva, motiválva arra, hogy az állam érdekeinek védelmében a helyi közösségben konfliktusokat gerjessen, és megbontsa a szolidaritást. A húsz százaléka a büntetésnek, ami számára jutalmul kilátásba van helyezve, erre nem alkalmas. Éppen ezért úgy oldja meg a helyzetet, hogy megleckézteti az árulkodót, rádöbbenti arra, hogy irigységének mi is a következménye, majd mint aki jól végezte dolgát, a továbbiakban „jó barátként” találkozik az illetővel. Arról nem szól a történet, hogy egy nyárádmagyarósi családhoz beállítva barátságosan elbeszélgetett-e velük az éjjeli rezsóhasználatukról.

Kinek az oldalán áll a *villanyos*?

Hogy sok ilyen esete lehetett, az feltételezhető. Természetesen voltak olyan *villanyosok*, akik nem törődtek azzal, hogy milyen a környezetük, akiknek nem volt kérdéses, problémás, hogy kik is ők: állami alkalmazottak, és semmi más. Sztrátya Domokos nem ezek közé tartozott – tudta, érezte feladatának erkölcsi súlyát is, számot vetett a helyzetével: *„Hát maga az elszámolás, hát az a legkisebb műveletnek számítható, az a legkisebb dolog, hát azt megcsinálná egy iskolás gyerek is, akárki, csak a jövés-menés, s az, hogy az embert fogadják el a fogyasztók, ez volt a súlyos. [...] Igen, s a másik dolog az volt, mert ezen gondolkoztam, s még rágódtam, mint a kabarába mondták, hogy lényegében a régebbi időkben, s abba az időben, a nép nagyon de nagyon bizalmatlan volt avval szemben, aki az állami gépezetbe tartozott, s az állam számára pénzt szedett fel, vagy valamit rendezett, bizalmatlan volt a nép. S én ezt tudtam, s éreztem, mert én is az voltam annak idején, s akkor az ilyeneken áttettem magam, kicsi többlet magyarázkodással, de biza volt olyan inkasszator, hogy azt mondta, menjen a fenébe, menjen s tanulja meg, ha nem tudja, hogy miről van szó, s akkor továbbment. S akkor haragudtak rea.”*

Nagyon hamar kiderült róla, hogy nyitott, érdeklődő, segítőkész ember. Először is: ismerkedni, tanulni akar, másodszor: nem marad közömbös, pozitív érzelmi viszonyt alakít ki: *„A csoda ölt meg, amikor oda kezdtem járni, na én ezeket a falvakat meg kell ismerjem, hát hogy tudok annyi falut megismerni, s annyi népet, de mindegyikkel meg kellett állni beszélgetni egy kicsit, mert akkor még írtam a számlát, s addig még kérdeztek, s számoltam, s néztük az órát s a könyv előttem volt, s megragadt, mind a leckét a gyermek ha tanulja, s ha kétszer-háromszor elolvassa, az már megragad az emberben, s akivel többet beszélgettem, az már annyira megragadott, hogy a következő alkalommal már tudtam, kivel állok szóba. S szerettem.”*

Harmadszor: mindezek folytán jól érezte magát a bőrében, úgy érezte, megtalálta a helyét a lokális társadalomban: „*Saját maga is kellett, persze hogy kellett alkalmazkodjon, tanuljon. Mert akihez mentem, az otthon volt, s az otthon a szent mindenkinek, s a személyisége is szent, s azt nem lehet bántani s ledarabolni, mert én mentem oda, nem ő jött hozzám. Mert tudják, az ember hovavaló, hát nem kérdezte meg ejsze három se a nevemet, de a nevemre szólítottak, tudta mindenki, hogy Domi bácsi, Domi bácsi! Úgyhogy sok minden van egy kicsi semminek látszó munkahelyen is, aminek fontossága van, kicsi dolgok. Mert könnyen oda lehetne szólni egy öregnek, hogy menjen a vén fenébe, ahogy szokták mondani, de az úgy megsértve érezné magát, lelki sértés lenne, s én hogy érezzem azután magam, hogy miattam, az nem lehet. Úgyhogy én elviseltem az effélet így anélkül, hogy valaki haragudna ream, senki sem haragszik a 25 faluban, egyáltalán...*”

A fent felsoroltak bizony egyértelműen a „*saját kultúrájában villanydíjat szedő villanyos*” szempontjai. A kapcsolatalakításhoz ugyanis tudni kell, hogy:

1. Alapvető és erős a bizalmatlanság az állami alkalmazottal (villanyossal) szemben.

2. Első és legsúlyosabb feladata, gondja a kapcsolatalakításnak, hogy ezen túllépve a villanyos személyét megismerjék és elfogadják.

3. Ez azért is fontos, mert a villanyos: olyan idegen, aki nem szomszéd, rokon vagy falustárs, és behatol az emberek otthonába, „az otthon pedig szent”, tehát ezt tiszteletbe kell tartan, nem szabad megsérteni. Ugyanúgy tiszteletbe kell tartan az emberek személyiségét is. Ez úgy érhető el, hogy mindenre figyel, ami „kicsi dolog, de fontossága van”.

4. A villanyosnak nagyon gyorsan kell megtanulnia azt, hogy kivel is beszél: kit hogy hívnak, ki kicsoda, kit hogyan kell szólítani (mint a mesében: „szerencséd, hogy a nevemen szólítottál”) – ő is behelyezkedik a vidék narratív valóságába, szereplője lesz ezeknek a történeteknek.

5. El kell fogadnia, hogy viselkedését a háta mögött megbeszélik, értékelik, kialakítják a társadalomban érvényes képét, begyakorolják a kezelésére alkalmas módszereket – ezek következtében lesz azzá, aki: ahol nem mutatkozik be, ott is, mégis, mindenki tudja róla, hogy „*Domi bácsi, a villanyos*”.

Lokális társadalom – villanyos viszony

Mindaz, amit a helyiek-villanyos viszony alakulásáról írhatok Sztrátya Domokos beszámoló alapján, csak egy összetevője a lokális társadalom-villanyos általános rendszernek. Kevés, de mélyre hatoló ismeret. Hogy ez az ismeret benne kialakuljon, kellett született derű, humor, a megszólalás és tréfálkozás, a „sablonos munka” színösszeállításának könnyedsége, a kapcsolatteremtési helyzetek kulturális kezelésének a kitűnő képessége: „*Január elseje-másodika ünnep volt, de harmadnap már számla volt! S szokták mondani, na jól kezdődik az esztendő, jól kezdjük kiadással, s szoktam mondani, hogy nem baj, egyik helyt kiadás, de nekem jobban kezdődik, mert bevétel! Eltréfáltuk. Hát meg kellett kezdeni az esztendőt. Hát otthon voltak a népek, s akkor többen beszélgettünk, mert amíg az asszony fizette ki, az emberrel beszélgettünk, s ha az ember fizette ki, akkor az asszony vette elő a poharakat. Haha, ilyesmi s ilyesmi. Beszélgethettünk volt, mert érkeztek az emberek beszélgetni, mert aztán úgy mindenfélét beszélgettünk. Mert a beszélgetéseknek a legtöbb része mind a kollektívról, s a politikáról, hogy milyen rosszul megyen, s hogy így s hogy úgy, ez volt a hánykolódás, zúgolódás, s afféle.*”

Az ismeretek kialakításának kiinduló eleme: Sztrátya Domokos szerint a helyi értékeknek van prioritása az általános, az állam által felállított és követelt értékekkel szemben. Erkölcös az, aki a helyi erkölcsi megítélést tekinti mérvadónak. Illeszkedik, segít, nem akar konfliktust. Ismeri, elismeri a tevékenységéhez való sokféle viszonyulást, többek között azt, hogy bizalmatlanok, vagy be akarják csapni, de elve, hogy „rendesen kell eljárni”: „*Mikor én kezdtem járni, például az egyik helyen, Barta Péter bácsi volt, hát nagyon szerény helyen, még tíz lejt se kellett fizessen, s akkoriban mi irtuk a számlát, s ő látta az indigót, s odaütött, hát maga mi a fenéért teszi oda azt a fekete papírt, olyan durva beszédű volt, hát azért, mert kell, mert kell! Hát aki maga előtt volt, az nem tett fekete papírt! Hát azért volt maga Segesvárra⁴ az öt lejért, hogy az nem tette oda a fekete papírt! Na ne féljen, ezért nem megy maga öt lejért a törvényszékre. Azért volt olyan bizalmatlan az öreg, azért vallatott, mert odavolt, s bizalmatlan volt.*”

Különböző stádiumai vannak a beilleszkedésnek, a bizalom megerősítésének. Be szabad-e menni a házba akkor is, amikor nincsenek otthon, megtudhatja-e azt, amit egyébként idegen előtt titkolnak (pl. az annyira elterjedt, hogy már alig titkos, de mindenesetre tiltott pálinkafőzést), és mi lehet ennek a következménye? Mennyire lehet ismerős a villanyos? Sztrátya Domokos egyik története arról, hogy miképpen közlekedhetett az otthonokban: „*[Már a kerteken is keresztül járt, annyira ismerte a falvakat?] Hát a házak végében volt a szomszédoknak az átjárói, de hányszor, például Kendőben volt, hogy két Csont Jóska lakott egymás mellett, traktorista volt mind a kettő, az egyiket Fekete Csontnak hívták, mert ilyen barna-fekete ember volt, s a másik Nagy Csont, mert nagy ember volt, aztán bémentem, s nem volt senki otthon, s béméztem hátul is, ott volt bójárat hátul, pálinkafőzde volt, s a tűz le volt hanyatkozva, s még dobtam rea vagy két fát, s mentem ott át a ház végénél, s ott volt a háziasszony túlfelől, s mondom: menjen, hozza a pénzt, s a tűzre ügyeljen, mert megraktam a tüzet, becsület szavamra, megraktam a tüzet, s nehogy elfusson a tűz! Ó, basszam meg, azt a... menjen csak, hozza a pénzt, mert megnéztem az órát is, bent jártam a házban! Aztán ment, hozta a pénzt, amíg a háziakat elintéztem. Aztán így elintéztem én egyiket a másik után, úgy, hogy hiba nem volt. S megbíztak, hittek, nem haragudtak ezért.*”

Mindez azért alakult így, mert úgy viselkedett, hogy ő is többet adott egy-egy falu társadalmának abból, amivel ő rendelkezett, mint ami hivatalosan elvárható lett volna: az idejéből, egyesek iránti törődéséből, gondoskodásából. Alapvetően a „*saját kultúrájában díjszedő villanyos*” értékesnek tartotta azokat a beszélgetéseket, emberi kapcsolatokat, amelyek segítették az emberi természet – a saját környezete embereinek természete – megértését: „*Volt Szentimrén egy jó magas, derék fiatal pap, jó magas, szőke, fiatalember volt az is, Nagyvárad vidékéről származott, s beszélgettük így a közönséges falusi viszonyokat, amiben van a nép, s mondom, sok ügyes ember van még itt, sok régi típusú ember van még itt Szentimrén, fehér harisnyások, s van köztük nagy bajszú öreg típusú ember, s olyan beszédjük van, hogy az ember össze kell szedje magát, hogy tisztelje meg, olyan oszlopszerű emberek voltak, oszlopszerűek, hát igen, ilyenek voltak a régiek, s édesapám is ilyen típusú volt. Nem tudom, mit láttam bennük, de olyan kemény embereknek néztem őket. Hát igen, mondta a pap, mert azok az emberek reprezentáltak, reprezentáltak. Hát gondolkoztam, hogy is értsem ezt, hogy ezek reprezentáltak, ezek képviseltek? Hát igen, képviseltek, de mit képviseltek. S ő meg tudta magyarázni: az ő családjukat, kicsi gazdaságukat s a falujukat, ahol megjelentek, ott tudták, ez egy szentimrei ember, nem bíjt el,*

⁴ Segesváron, a körzeti bíróságon, hogy ott bírság fizetésére ítéljék.

képviseelte azt, ahova ő tartozik, úgy a családját, mint az egyházát, a faluját, a gazdaságát, ha kicsi gazdasága volt, akkor azt, s ha a nagy gazdaság, akkor azt. Olyan jól megmagyarázta az a pap! Sokszor eszembe jut, amikor látok egy egy ilyen embert, hogy ez is reprezentál. Jó volt velük beszélgetni, szerettem velük beszélgetni, mert valami mindig ragadott rám!”⁵

A villanyos hatalma

A villanyos leolvasta az óra állását, és kiszámította a fogyasztást, vagy kiszámította a pausál-fogyasztás értékét, és kérte a számla ellenében a pénzt. Mindezt abban az esetben, ha valakit otthon talált – mert falun, napközben, dologidőben inkább az volt az általános, hogy nem voltak otthon. Ez adta, alapozta a villanyos hatalmát: megtehetette, hogy ha nincsenek otthon a házigazdák, akkor nem olvassa le az óra állását, vagy nem számol fogyasztást, hanem a tényállást rögzítve felszólítást hagy: tessék menni és kifizetni Szovátán a kasszánál azt az összeget, ami általában alig volt több, mint a Szovátára utazás költsége, nem beszélve az elvesztegetett értékes munkaidőről: *„Hát nagyon sok [óra – GJ] künn volt, de volt bent is, s aztán jött egy időben, hogy bészerezték, fogták s bészerezték, mert bántották egyik a másikat, mert jöttek a viták, hogy a komám megütötte, s a másik elrontotta, hogy büntessék meg, s akkor jött a rendelkezés, hogy szereljék be. [De így csak akkor lehetett leolvasni, ha ők is otthon voltak.] Természetes, csak akkor, ha az óra bent volt a szobába. De az előszobába is tették, s akkor az előszoba váltig üveges volt, ablakos, s tudtam, hol volt a villanyóra, s akkor az ablakon keresztül le tudtam olvasni, olyan jó meredt szemű számok voltak rajta, s akkor a szomszéd kifizette. Ha nem lehetett leolvasni, úgy is lehetett fizetni, s akkor oda egy N betűt kellett tenni eléje, hogy necitit.⁶ [...] S ha óra volt is, az elmúlt évnek ugyanazon az időszakába amennyit fogyasztott, annyit elő kellett jegyezni neki. Ez megtörténhetett kétszer, hogy necitit, de harmadszorra nem volt szabad, egy kicsi nyomtatványt kellett tenni az ajtója, hogy legyenek otthon, hogy olvassam le. S akkor azért, hogy menjenek Szovátára kifizetni, volt egy ilyen tömb, hogy Aviz de plata,⁷ olyan volt, mint a kicsi villanyzámla, csak ejsze fél olyan hosszú, egy zsebbe elfért, s indigóval csinálva, s kellett tenni az ajtóra, hogy menjen s fizessen.”*

Éppen ezért az a villanyos, aki nem élt vissza ezzel az adminisztrátori hatalommal, erkölcsi nyereségre váltotta a fáradságot. Sztrátya Domokos többször is, másnap is visszatért egy egy családhoz, hogy otthon találja őket, vagy a szomszédot kérte meg, hogy fizessen helyettük, vagy, utolsó esetben, ő fizette ki a fogyasztás értékét: *„S volt egy másik, aki helyett, Búzaházán, közönséges bácsi volt, Fülöp Sándor bácsi, egyedül maradt, aki nem fizetett, nem volt, aki kifizesse, leánya, veje a mezőn volt, s cédulát tettem a kapura, hogy itt voltam, s a villanyt kifizettem, hogy nyugtassam meg, ne menjenek sehova, mikor erre járok, bójövök s megkapom. Aztán mikor mentem fel Deményházára vagy hova, benéztem, Sándor bácsi ott volt az udvaron, na megkapták a cédulát, jaj, jöjjön be, kifizetem, jöjjön be egy pohár borra, de nem mentem bé, mert kellett menni tovább, hát elismerték a jóindulatot. Mert könnyítés volt annak az embernek,*

⁵ Ebből a kis történetből én is tanultam (rám is ragadott valami): azóta is keresem a jeleket, amik arra utalnak, hogy egy jobbágyfalvi falusi ember reprezentál.

⁶ Leolvasatlan.

⁷ Fizetési felszólítás.

mert ha egyszer elmentem a faluból, hát kinek fizeti ki, s merre s hova, mert ki kell fizetni, azt tudta mindenki.”

Ezzel alapozta a bizalmat, hírnevet, és egyre ismertebb, megbecsültebb lett. Már nem az állam szigorú képviselője, hanem elsősorban várt és szívesen látott vendég – számtalan történetben előfordul a megbecsülés szimbolikus kifejezése, a leültetés, borral való kínálás, elmélyült beszélgetés. Személyes kapcsolattá alakult az intézményileg szabályozott, kötelező találkozás éppen azért, mert a helyi kulturális szokások szerint lett átszabályozva és étellel megtöltve: „*S volt úgy, az is Májában, két férfiú lakott egy helyen, s az egyik egy kicsit olyan, több volt benne a nyolcas, mind amennyi kellett volna, s kimaradtak komplekt, s vasárnap is elmentem, hogy fejezzem be, de akkor se kaptam elé, mert oda voltak dolgozni, nyár volt, s akkor Szovátára kell menni, mert többet nem jövök. S írtam egy kicsi mesét is, s odatettem az ajtóra. Hát hazajöttem, s vasárnap délután volt a templomozás, s felmentem a kórusba, s folyik a mise, s hallgatunk mindenki, s valaki hátul húzza a ruhámat, s az amelyik mondom, egy kicsit olyan volt, hát mutatja a százaszt, hoztam a villanypénzt! Béjött a templomba, fel a kórusba, hozta a villanypénzt! Ha nem, akármilyen legyen! Új le, volt üres hely, mindjárt mejünk ki! S aztán amikor kimentünk, akkor elhittam s elvettem a pénzt, hogy hétfőn tudjam leadni, s töltöttem egy pohár bort, s töltsön még egyet, mert még haza kell menjek a hegyen keresztül, s még egyet töltöttem s isten segítse. Ment haza.*”

Mennyire távol van egy intézményes kapcsolattól az, hogy a fogyasztó vasárnap délután átjön a szomszéd faluból, hogy fizessen, és közben kéri a második pohár bort is!

Sztrátya Domokos sok olyan helyzetről számolt be, amelyet tapintatosan, vagy amelyet humorral kellett kezelni, de ha kellett, akkor „szúrós” is tudott lenni: „*S volt olyan tudományos ember, nem közönséges paraszt, nem tudom, boltos, ki volt, azt mondja: miért nem lehet a másik faluból evvel a faluval együtt leadni [a gyűjtött pénzt – GJ]? S mondom: hallja, a laskaleves is finom külön, a szós is finom külön, de ha összetöltjük, akkor moslék lesz belőle, s nem eszi meg! Ezt is ha összetöltjük, moslék lesz belőle, az Csíkfalva, ez Jobbágyfalva, s testvér testvér, de a túrót pénzért adják. Ez régi közmondás. Volt olyan, nem tudom melyik faluban, hogy menyünk szerdán Szeredába,⁸ s akkor kifizetjük! S menjenek s fizessék. Jó, jó, de kinek adjuk a pénzt? Hát adják a vámosnak, mondom, van a piacon két vámos! Hát mért, hogy? Hát kérdezzék meg, elveszi? Adják, akinek akarják. Így, muszáj volt kicsit szúrósan is beszélni, mert ha nem, nem értette meg, hogy.*”

Külön kategóriát képeztek a gyakorlatában azok az idősebbek, akikről jól tudta, hogy igen nehezen fogják fel, fogadják el az új helyzeteket. Velük sem vitakozott, hanem az idejéből áldozott rájuk: próbálta bemutatni, mi a magyarázata az általuk tapasztalt jelenségeknek, és adott esetben miért nincs igazuk: „*Egyszer volt Magyaróson, egy helyt, pont a 200-as házszámánál, Tőkés Dénesnél, idősebben voltak, mint én. Na, jöjjön, mert ez az óra nem jó semminek. Hát mért nem jó? Hát megyen állandóan, állandóan megyen, erősen sokat megyen. Hát honnan tudják? S hát széjjelnéztem, s láttam a gyufát az asztalon, s veszem a gyufát, hogy gyújtsam oda, s hogy lássam meg. Mondom: valahol ég a villany. Itt nem ég sehol. Valahol kell égjen, mert az óra mutatja. S széjjelnéztem, még felálltam a székre, s láttam, a kamara kapcsolója fel van nyomva, s mondom: azt a kapcsolót nyomják le, s jaj, hogy a fene egye meg, nézze meg, ez ittmaradt, mondta a háziasszony. Leoltja. Megállt! Aztán ott volt a másik kapcsoló az óra alatt, s akkor azt felkapcsoltam, hogy a korongnak az a jele, az a fekete vonal jöjjön előre, s*

⁸ Nyáradszeredába, a szerdai hetivására.

akkor felgyújtom lekapcsolom, s az óra megáll, s ennek az órának nincs semmi baja. Néztem, a szidzsilek⁹ épek voltak, az üvegjit, azt meg kellett törölni, hogy nem kotyog-e, ez utasítás volt, mert szoktak mesterkedni, megfűrni, s valami nincs-e bédugva, s mondom ennek az órának nincs semmi baja. De volt itt egy villanyszerelő, aki vizsgálta az órákat, s azt mondta, hogy ez az óra állandóan megy! Milyen villanyszerelő, hát ők nem tudják, nem ismerik. Hát miért nem mondták neki, hogy akkor cserélje le, mert aki megvizsgálja s ellenőrzi, annak van joga lecserélni, én nem cserélhetem le, s ha az óra jó és tökéletes, akkor nem is jelenthetem, hogy jöjjenek, s cseréljék ki, mert kijönnek, s az óra jó, s akkor engem vonnak felelősségre, mert nem lehet ingyen szaladgálni. Ennek az órának nincs semmi baja, s én azt számolom el, ami rajta van. De az igen sok nekik! Hát valahol valami, maguk tudják, én nem voltam itt. Volt ilyen beszélgetés, de nem veszekedés formájában.”

A befektetési megtérültek: megismerte az embereket, és egyre könnyebb volt kategorizálni, meg érdemeik és értékeik szerint kezelni őket. A felhalmozódó tapasztalataira, kialakuló útvonalaira, módszereire alapozva egyre gazdaságosabb, azaz könnyebb és nyereségesebb lett a munkája – ez utóbbit szó szerint kell érteni, hiszen egyre kevesebb idő alatt egyre több fogyasztót tudott meglátogatni, de ha papíron mindig csak a napi kötelező normát teljesítette, akkor így szabadnapokat nyert: „[Gondolja, hogy maga szerzett egyfajta tudást ezekben a falvakban, olyat, ami azelőtt nem volt meg magának, egyéb tapasztalatot?] Aztán ki tudja mit nem szereztem, csak párbeszéd, emberismeret, hogy nevezem, efféle. Politikának nevezem, beszédes viszonyt tartottam... Hát különösen nem volt mit, itt is ugyanazt éltük, az egyik itt s a másik ott, ugyanazt éltük itt, mint ott, ugyanez volt az életfeltétel, csak az embereknek nem ugyanaz volt a szorgalma, nem ugyanaz volt az ereje vagy a tehetsége, s az egyik jobban halad, jobban igyekszik, a másik lemarad. [De a faluk között is van különbség...] Van különbség, de el lehetett igazodni. Mindenütt valahol azt a hullámhosszot kellett elkapni, ami ott megfelel, s akkor nem volt semmi baj. [Nem kellett veszekedni...] Nem kellett veszekedni, hát nem veszekedtem sehol se, hál' Istennek, senki nem haragudt. Hát volt olyan, hogy megriasztottam, hogy na, nem voltak otthon, s kell menni Szovátára, s ha ott se veszik el, akkor Vásárhelyré s ide-oda. Jaj, már velünk ne toljon így ki, s így s úgy, s hát baj van, mert a túrót pénzért adják. S aztán én kifizettem, s visszaadták, s akkor megköszönték. Hát nem haragból vitatkoztunk, csak beszélgettünk, lényegiben.”

Fontos kérdés, hogy mindezekkel a kapcsolattartási mechanizmusokkal, a mögöttük levő értékrendszerrel hogyan formálja a helyi közösségek véleményét, gyakorlatát mindarról, hogy miképpen kell viszonyulniuk a villanyhasználathoz. Mert mindez „politika” is: a kötelezettségek, hatalmi viszonyok egyfajta közelítése, megjelenítése ezekben a falvakban. A villanyos egy modern technikai-adminisztratív szerkezet egyik csavarja, ha fentről, kívülről nézzük – de ha belülről, lentről, akkor egy gördölékeny elfogadást, szemléletalakítást végző sikeres pedagógus, aki demonstrál, megriaszt, esetleg fenyeget, de valójában sugárzik belőle a segítőkészség és jóindulat.

Vagyis olyan, mint Sztrátya Domokos: szerencsés esetben a „hullámhosszok igazítója”, a modernitás egy, vidéki környezetben jelentős változásokat okozó helyzethez való társadalmi alkalmazkodás sikeres (mert tisztelt és megbecsült, morálisan elfogadható) moderátora.

⁹ pecsétek

Use of Electricity on the Countryside. The Case of an Electricity Bill Collector

Keywords: social reception of electricity in a rural area, rural communities, local society

This article was born from a series of discussions with Domokos Sztrátya, who worked for 24 years (1968-1993) as an electricity bill collector on Upper Nyárárdmente. These discussions cast light on the spread and social reception of electricity in a rural area in Transylvania. We see how social connections and the value systems behind them shape rural communities' opinions and practices related to the use of electricity. Viewed from above, the bill collector is but an element of a modern technical-administrative mechanism – but viewed from within the local society, he is a successful pedagogue who shapes local opinions and guides the reception of a new technology. He demonstrates, causes concerns, or even threatens people at some points, but in fact radiates helpfulness and goodwill. That is – in the optimal case – he is the successful (respected and morally accepted) moderator of social adaptation to a new type of infrastructure that causes significant changes in the rural environment.